

РОЗДІЛ 3. ВІДНОСИНИ УКРАЇНА—НАТО

Кузьмін Д. В.

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА НОВІ ФОРМАТИ БЕЗПЕКОВОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сучасні процеси євроатлантичної інтеграції та співробітництва, а також спроби формування нової системи європейської безпеки є одними із найвагоміших в розвитку міжнародних відносин в Європі. Це стосується не тільки країн—членів ЄС та НАТО, а також всіх країн континенту. За минулі дев'яності роки розвиток інтеграційних процесів у середині ЄС досяг значних результатів, здійснивши реальний перехід у політичну та міжнародну площину, де все більше уваги приділяється питанням європейської безпеки та оборони. У той самий час розбудова євроатлантичного безпекового простору продовжується, зокрема шляхом трансформації та розширення НАТО. На теперішній час практично всі країни Центральної та Східної Європи висловили своє бажання приєднатися до ЄС та НАТО, а більшість з них вже це зробили у 2004 році. Після розширення ЄС перетворюється на потенційно значно більшу економічну та політичну силу в світі, яка тим не менше продовжує тяжіти до активної ролі у партнерстві з НАТО у вирішенні проблем європейської безпеки.

Сучасне міжнародне та внутрішнє становище України в багатьох аспектах буде залежати від розкладки політичних, військово-стратегічних, економічних сил сучасної Європи. Невід'ємною частиною даного процесу є європейська інтеграція та розбудова європейського безпекового середовища, що розвивається достатньо активно в останнє десятиріччя

завдяки глибинним еволюційним змінам у самому ЄС та в НАТО. Особливо така постановка проблеми тісно пов'язана із задекларованим прагненням України брати участь у процесах європейської та євроатлантичної інтеграції та в перспективі вступити до ЄС та НАТО. Саме участь у цих провідних регіональних міжнародних організаціях, чи співпраця з ними, є досить впливовим фактором в змінах, які відбуваються в країнах Центральної та Східної Європи, які вже вступили до НАТО та ЄС, та особливо у тих, що прагнуть вступити до даних структур.

На сьогодні ЄС та НАТО знаходяться на стадії не тільки поглиблення інтеграційних процесів, а також збільшення числа членів організації, причому вперше за довгу історію розширення ЄС і НАТО так масово та за рахунок колишніх соціалістичних країн. Вступ нових членів пов'язано для ЄС з цілою низкою перш за все соціально-економічних проблем, та тому після 2004 та 2007 років, коли група країн вступила до ЄС, неминуча так звана «адаптаційна пауза в розширенні». Практично така сама тенденція притаманна процесу розширення НАТО. Сучасна хвиля розширення НАТО на Західних Балканах є наслідком попереднього концептуального та політичного визначення постбіполярного періоду розвитку міжнародних відносин. На наш погляд, цілком зрозуміло, що подальший процес розширення НАТО, який може стосуватися України та Грузії, пов'язаний з суттєво відмінними міжнародно-політичними обставинами початку XXI століття (особливості економічного та внутрішньополітичного становища України та Грузії, нова геополітична роль Росії, внутрішні обставини та труднощі діалогу між існуючими членами НАТО, військова операція в Афганістані, світова економічна криза, тощо). Виходячи з даних обставин, важливе значення для розвитку України та інших країн регіону будуть мати наслідки розширення ЄС та НАТО і та схема взаємодій з ЄС як сусідом та з НАТО як партнером, яка по багатьом внутрішнім та міжнародним причинам збережеться

у найближчому майбутньому. Ця схема знаходиться на стадії розробки. Для обґрунтування зовнішньополітичної лінії для України, з одного боку, та стратегії ЄС та НАТО, з іншого, необхідна об'єктивна та багатостороння оцінка даної нової ситуації.

З моменту свого створення 4 квітня 1949 року на основі Вашингтонського договору Північноатлантичний Альянс є міжнародною міжурядовою організацією військово-політичного характеру. Головною метою був проголошений колективний захист країн-членів від найважливіших загроз міжнародної безпеки.

Міжнародно-правова база, основна структура, цілі, задачі, функції залишилися практично незмінними з тих часів. Проте це зовсім не означає, що НАТО не змінилась з часів «холодної війни». Саме через те, що з самого початку в структуру НАТО були закладені дуже масштабні цілі і цінності (демократія, права людини, свободи особи і т. д.) і досить гнучкий механізм ухвалення рішень, організацію після 1991 року не розформували, а реформували. Було б наївно вважати, що після закінчення холодної війни США і їх союзники займуться саморуйнуванням механізмів підтримки своєї власної безпеки. Сучасні міжнародні відносини, як ніколи за останні десятиліття, будуються на прагматичному і навіть егоїстичному розумінні національних інтересів. Проте, з нашої точки зору, це зовсім не свідчить про агресивність тієї або іншої міжнародної організації, що володіє за своєю природою інструментами силової дії. Повне ігнорування цих механізмів суперечитиме самій суті Альянсу, свідчитиме про його слабкість і нездатність реагувати на сучасні виклики безпеки. Через цю специфіку НАТО постійно піддавалась і піддаватиметься критиці, як в країнах-членах, так і за їх межами. Для держав, що живуть в ситуації постійного політичного плюралізму, це звична практика, особливо якщо йдеться про застосування озброєних сил, як для самозахисту, так, тим більше, для здійснення превентивного удару.

Найважливішим питанням залишається — хто і на якій підставі ухвалює подібні рішення.

Для адекватної відповіді необхідно елементарне уявлення про основні риси розвитку і діяльності сучасної НАТО, після чого можна вести конструктивну розмову про те, чи відповідають ці риси і діяльність національним інтересам тієї або іншої держави.

Переважає більшість країн Європи дійшла висновку, що відповідає. При цьому кожна держава вибудовує власний механізм формування колективної системи безпеки, який абсолютно необов'язково передбачає членство в Альянсі, а існує система багатоступінчастого партнерства. Та або інша форма партнерства у НАТО існує зі всіма європейськими державами, навіть традиційно нейтральними, такими як Швеція і Швейцарія, які беруть участь в деяких навчаннях і навіть військових операціях. Наприклад, Швеція, не будучи членом НАТО, направила свій озброєний контингент для проведення операції НАТО в Афганістані. Найпоширенішою формою співпраці з НАТО є «Програма партнерства заради миру». У цій програмі беруть участь партнери НАТО, які заявили про своє формальне прагнення вступити до Альянсу, такі як Україна, Сербія, Македонія, Грузія і ряд інших, так само як і Білорусь, Росія, Фінляндія, Казахстан, які серед тих, хто не робив подібних заяв. Російська Федерація є безумовним лідером в проведенні спільних з НАТО заходів і володіє найкрупнішим штатом співробітників в місії в Брюсселі серед країн-партнерів, що не є членами НАТО.

Таким чином, немає держав в Європі, чия офіційна доктрина національної безпеки визначала б НАТО як загрозу, військового супротивника або тим більше ворога. Між різними державами залишаються проблеми і суперечки, між США і Росією по ПРО, США, Францією і Німеччиною по Іраку, Великобританією і Іспанією по Гібралтару і багатьом іншим гострим питанням. Але в переважній більшості випадків НАТО як така не стає яблуком розбрату, а зберігається майданчиком

для співпраці. З нашої точки зору, це не тільки тактовний дипломатичний прийом для підтримки діалогу, але і тверезе експертне розуміння як актуальних проблем безпеки, які істотно відрізняються від ситуації часів протистояння «холодної війни», так і того, що НАТО змінюється разом з появою нових викликів.

За часів «холодної війни» НАТО дійсно розглядала СРСР і країни Організації Варшавського Договору (ОВД) як свого супротивника і пряму загрозу безпеці своїх країн-членів. Проте в самому тексті Вашингтонського засновницького договору про це немає ні слова. Всі документи, що визначали т. зв. «радянську загрозу» давно відмінені і підкріплені об'єктивними даними про скорочення кількості військових штабів в Європі, військовослужбовців США, що дислокуються в Європі, з 300 до 100 тисяч чоловік і т. д. Навіть в роки реального протистояння США далеко не завжди могли безпелеяційно розпоряджатися своїми союзниками. Наприклад, Франція в 1966 вийшла з військової частини структур НАТО, зберігши лише позицію спостерігача у військово-штабному комітеті, а не голосуючого учасника. З території Франції були виведені всі іноземні військові підрозділи. Коли подібні ідеї пролунали в ході подій в Угорщині в 1956-му, і Чехословаччині в 1968-му, це закінчилося введенням радянських військ до Угорщини і військ ОВД до Чехословаччини.

У сучасному світі вже не існує прямої військової загрози для НАТО подібної до т. зв. «радянської». Це відбувається тому, що в світі поки немає рівновеликої військово-політичної і економічної структури. Сучасні загрози міжнародної безпеки набагато складніші, гостріші і тому менш доступні для усунення. Це такі загрози, як міжнародний тероризм, неконтрольоване розповсюдження технологій виробництва ядерної зброї, громадянські конфлікти, епідемії, екологічні катастрофи, які спричиняють за собою хвилі нелегальної еміграції і зростання злочинності. До сучасних загроз безпеки відносяться більшою мірою елементи т. зв. «м'якої» безпеки. Крім названого — це

наркаторгівля, расова і релігійна нетерпимість (грунт для екстремізму), соціальна несправедливість. Навіть відсутність стійких демократичних інститутів і цивільного суспільства часто сприймається як загроза безпеки, у тому числі і країнам—членам НАТО, тому що чим менш прозоре суспільство, тим менш передбачувана така держава на міжнародній арені. Немає ніяких гарантій, що там не з'являться бази міжнародних терористів, новий амбітний диктатор, який захоче проводити етнічні чистки серед своїх громадян або отримає доступ до ядерної зброї.

У роки «холодної війни» ці сюжети відходили на другий план і поступалися місцем т. зв. питанням «жорсткої» політики в рамках глобального протистояння. В першу чергу, це перспективи повномасштабної війни між НАТО і ОВД із застосуванням ядерної зброї, що привело б не тільки до руйнування Європи, але і до загибелі всього живого на Землі. Проте по такому питанню сторони, при всій антипатії один до одного, просто вимушені домовлятися. Тепер адекватного учасника розмови немає. Країни, що прагнуть до забезпечення своєї безпеки, а це в першу чергу ті, кому є що захищати (світове економічне лідерство, високий матеріальний рівень своїх громадян, демократичні свободи) знаходяться в майже хаотичному пошуку методів і форм реакції на нові її виклики. Цей пошук зовсім не ідеальний і не позбавлений серйозних помилок. Проте не викликає сумніву, що тільки пошук колективної системи безпеки, об'єднання зусиль багатьох держав може допомогти в подоланні нових викликів безпеки.

Структура НАТО, де ключові рішення ухвалюються тільки одноголосно і кожна країна, навіть проголосувавши «за», вирішує самостійно, направляти чи ні свої озброєні сили в зону конфлікту, виявилася не ідеальною, але найефективнішою і здібнішою до дії зі всіх існуючих. Країни НАТО дійшли висновку, що усувати загрози необхідно в місці їх зародження. Всі військові операції НАТО (в Афганістані,

Судані, на Середземному морі), що нині проводяться, проводяться згідно резолюції Ради Безпеки ООН, а значить, не оспорується ні Росією, ні Китаєм. Тому посилення ефективності міжнародних структур, що займаються проблемами міжнародної безпеки, таких як ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, не тільки формуватиме систему стримування загроз, але і придушуватиме прагнення окремих держав самостійно вирішувати проблеми війни і миру.

Проблеми зовнішньополітичного спрямування України об'єктивно мають не тільки внутрішнє підґрунтя, але значною мірою залежать від регіонального самовизначення, зокрема в рамках Середземноморсько-Чорноморсько-Каспійського регіону, де є зростаюче поле для співробітництва з ЄС та НАТО. Спроби України брати участь у процесах євроатлантичної інтеграції є цілком почутливими, оскільки їх успіх залежатиме не тільки від загальної модернізації українського суспільства, а від ставлення різних верств населення безпосередньо до ЄС та НАТО. Недостатня обізнаність населення в питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції є загальновідомою, і, на жаль, суттєвих зрушень за останній час практично не відчувається. Особливо це помітно на сході та півдні країни, зокрема в Одесі та Одеській області, що підтверджували дослідження фахівців Центру міжнародних досліджень та Інституту соціальних наук Одеського національного університету.

Проведене нами ще на початку 2004 року дослідження оцінки населенням процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України виявило кілька основних моментів. Більше половини населення ставиться позитивно щодо можливого входження України до ЄС, причому цю ідею підтримують як молодь, так і люди похилого віку.

За ставленням до НАТО населення розбивається на кілька груп: найвеличезна група — 28% респондентів ніяк не визначила своє ставлення до НАТО, інша, трохи менша група — 22% населення розглядає НАТО як «пережиток холодної

війни». Дві рівні за кількістю групи респондентів — по 21% — розглядають НАТО з протилежних позицій: як «агресивний блок» та, навпаки, як «гарант безпеки у Європі». До НАТО як до гаранту безпеки України ставляться лише 6% населення.

Більше половини населення не підтримує вступу України до НАТО (з них 19% вважають, що потрібно утриматися від цього у найближчі роки, стільки ж вважають, що слід вступити до ЄС, але не до НАТО). Вступ України до НАТО підтримує 21% населення. Серед негативних наслідків вступу до НАТО більшість населення — 63,5% — бачить в загрозі втягування України до конфліктів. Для половини населення негативним є можливість появи військових баз НАТО на терені України. Для ледь менше половини населення — 45,2% — вступ до НАТО означає високі воєнні витрати. Для треті респондентів — 34,1% — вступ до НАТО призведе до конфлікту із Росією. Значно меншу частину населення турбує можлива втрата суверенітету (лише 15,7%) та зниження рівня безпеки (14,9%). Знов таки, велика частина населення — 35,3% — взагалі не знає, які наслідки можуть бути для України від вступу до НАТО.

Проведене дослідження показало, що більше половини респондентів не знають відповідних умов для вступу України до НАТО. Лише 11% знають ці умови, а 36% мають хоч якусь уяву. Таким чином, це регіональне дослідження оцінки населенням процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України підтвердило, що велика частина населення зовсім не орієнтується у геополітичному курсі України [1].

З нашого погляду, ці дані, на жаль, не втратили своєї актуальності, принаймі загальна динаміка по суті зберігається. Тому саме важливим напрямком для вирішення вказаної проблеми є поєднання наукової та освітянської діяльності в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції. Професійне тренування молодих дослідників та викладачів ВНЗ розглядається як змістовний та довгостроковий внесок в

підготовку українського суспільства до адекватного сприйняття ЄС, НАТО та сучасних проблем європейської інтеграції та безпеки.

Автор виходить з того, що національним інтересам України відповідають процеси інтеграції в безпековій сфері, де головну роль в Європі грають ЄС, ОБСЄ і перш за все НАТО. Для повноцінного залучення до цих процесів потрібно виконати значний обсяг роботи. У військовій сфері треба докласти зусиль задля продовження військової реформи, наближення українських військових сил до сучасних стандартів. Політичні лідери держави повинні сформувати об'єктивну, неупереджену позицію щодо майбутнього поглиблення співпраці України з НАТО та наслідків нашого можливого вступу до цієї організації, та довести цю позицію до населення. Населення мало б підвищити свій рівень обізнаності з питань щодо історії, сутності та сучасного стану та характеру діяльності НАТО. Засоби масової інформації мають підвищувати свій рівень кваліфікації із цієї тематики, доносити більш якісну та об'єктивну інформацію до аудиторії. Зі свого боку, науковці, викладачі мають покласти на себе як окрему, професійну відповідальність, так і завдання допомогти вирішенню вищезазначених цілей.

Звичайно, тематичне коло питань, що підлягають розгляду, не обмежується виключно взаємодією між Україною та НАТО. До аналізу треба додати вивчення загальної військово-стратегічної та політичної ситуації у сучасному євроатлантичному просторі, в тому числі і у пострадянському середовищі. Слід дослідити вплив останніх хвиль розширення НАТО та ЄС на українську безпеку. Особливої уваги заслуговує розвиток ситуації на регіональному рівні, тобто в площині подій у Центрально-Східній Європі, Південно-Східній Європі, Чорноморському регіоні тощо. На перспективу можна казати і про важливість дослідження досвіду НАТО останніх років, в тому числі її діяльності за межами так званої «традиційної» зони дії, перш за все в Афганістані.

При цьому необхідно звертати увагу як на класичні загрози та виклики, так і на модерні, м'які — міграцію, тероризм та інші. В наукових розробках мусимо акцентувати увагу на роль, яку відіграє втілення євроатлантичних цінностей в життя задля демократизації українського суспільства — посилення демократичного контролю над військовою сферою та сферою безпеки, забезпечення прозорості військової політики та інше.

Напевно, для забезпечення свідомого, зваженого вибору в питанні інтеграції України до Альянсу слід поступово позбавлятися від штучних стереотипів, формувати толерантну, неупереджену атмосферу діалогу в суспільстві і серед державно-політичної еліти. Зрозуміло, останнє слово — за громадянами країни. Але це слово має бути сказаним на підставі об'єктивної, максимально повної, неупередженої інформації про переваги і недоліки приєднання до НАТО.

1. Коваль І., Кузьмін Д. Регіональні виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України: погляд з Одеського регіону // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — К. — 2004. — № 27.